

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی الهیات – علوم قرآن و

حدیث

بررسی علل اختلاف ترجمه های فارسی قرآن کریم

استاد راهنما:

دکتر محمد رضا ستوده نیا

استاد مشاور:

دکتر سید محمد رضا ابن الرسول

پژوهشگر:

سید محمد مهدی ابطحی روشانی

شهریور ماه ۱۳۹۰

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج
مطالعات، ابتکارات و نوآوری های ناشی از
تحقیق موضوع این پایان نامه متعلق به
دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان
 دانشکده ادبیات و علوم انسانی
 گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی الهیات گرایش علوم قرآن و حدیث
 آقای سیدمحمد مهدی ابطحی فروشانی تحت عنوان

بررسی علل اختلاف ترجمه های فارسی قرآن کریم

در تاریخ ۱۳۹۰/۷/۲۷ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

امضا
 امضا
 امضا
 امضا
 امضای مدیر گروه

- ۱- استاد راهنمای پایان نامه   دکتر محمدرضا ستوده‌نیا   با مرتبه ی علمی استادیار
- ۲- استاد مشاور پایان نامه   دکتر سیدمحمد رضا ابن‌الرسول   با مرتبه ی علمی استادیار
- ۳- استاد داور داخل گروه   دکتر محمدرضا حاجی‌اسماعیلی   با مرتبه ی علمی استادیار
- ۴- استاد داور خارج از گروه   دکتر محمود براتی   با مرتبه ی علمی دانشیار

سپاسگزاری:

پس از ساییدن چهره‌ی شکر به درگاه خداوند مهربان به پاسِ تمامی الطافش که سپاسش از عهده‌ی مخلوقات بیرون است، از محضر ولیّ نعمت و امام مهربانمان حضرت صاحب العصر و الزّمان (عجل الله تعالی فرجه الشّریف) که همه‌ هستی مرهون نگاه عنایت اوست سپاسگزاری می‌کنم.

همچنین از همه‌ افرادی که مدیون محبتشان هستم تشکر و قدردانی می‌نمایم. بویژه:

- ❖ معلمان و اساتید بزرگواری که درس عشق و ایمان به من آموختند
- ❖ والدین عزیز و گرانقدرم که سایه‌ مهرشان بر سرم و دعای خیرشان برای دنیا و آخرتم مستدام باد
- ❖ همسر صبور و مهربانم و خانواده‌اش که همراهی و کمکهای ایشان در زندگی برایم نعمتی بسیار بزرگ است
- ❖ فرزندانم که نشاط به زندگیم بخشیده‌اند و امیدوارم حیاتشان صرف خدمت به قرآن و عترت شود
- ❖ دوستان و شاگردانم که سوالاتشان زمینه‌ تحقیق و پژوهش افزون‌تر را برایم فراهم می‌آورد

تقدیم به:

خمینی کبیر (ره) و شهدای گرانقدری که جان خود را در راه اهداف عالی‌ی قرآن کریم و عترت نبوی (صلی الله علیه و آله) تقدیم نمودند و تمامی اقدامات مذهبی و علمی که در میهن اسلامی مان اجرا می‌شود مدیون فداکاری‌ها و رشادتهای آن عزیزان است.

چکیده:

قرآن کریم به عنوان قانون اساسی زندگی انسان از سوی خداوند مهربان برای هدایت اشرف مخلوقاتش توسط خاتم پیامبران و افضل انبیاء (صلوات الله علیهم) ابلاغ گردیده است. گرچه این کتاب مقدس به زبان عربی است ولی مخاطب آن تمامی مردم از هر زبان و فرهنگ و قوم و قبیله‌ای هستند و برای رسیدن به سعادت حقیقی که هدف خلقت ایشان است، راهی بهتر از عمل به این دستورالعمل آسمانی ندارند.

از این رو یادگیری زبان عربی و یا ترجمه قرآن کریم نیاز ضروری هدایت انسان‌هایی است که زبان مادری آنها غیر از زبان قرآن است. در این راستا افراد زیادی دست به ترجمه این کتاب مقدس به زبان‌های گوناگون زده‌اند تا محتوای آن را به مردم غیر عرب منتقل سازند.

اما مسأله این است که امکان ترجمه کامل و بدون عیب و نقص این کتاب به دلیل دارا بودن ویژگی‌های متعدّد مانند بطون معنایی، اصطلاحات، فصاحت و بلاغت خاصّ و... و از آنجایی که تنها کتابی است که تمامی الفاظ آن نیز از سوی خداوند حکیم نازل گردیده است، وجود ندارد و هیچ یک از ترجمه‌های انجام شده قابل مقایسه با متن اصلی قرآن مجید نیستند و این مسأله باعث شده افراد زیادی دست به ترجمه قرآن بزنند و ترجمه‌های قبلی را ناقص و یا معیوب بدانند و در نتیجه بین این ترجمه‌ها اختلافات فراوانی وجود داشته باشد که بعضاً مردم را سردرگم نموده است.

در این پژوهش با هدف شناسایی علل و عوامل اختلافات زیاد بین ترجمه‌های قرآن و تشخیص و معرفی دلایلی که امکان رفع آن وجود دارد و با حلّ آن می‌توان ترجمه‌ای صحیح‌تر و نزدیک‌تر به حقیقت معنایی کلام... مجید ارائه نمود، به مطالعه پنجاه و چهار ترجمه فارسی قرآن کریم پرداخته و برخی از آیاتی که این اختلاف ترجمه‌ها باعث ایجاد تفاوت در فهم آنها گردیده به روش مقایسه‌ای مورد دقّت و بررسی قرار گرفته است.

در پی این تحقیق ۲۲ علت برای این اختلافات اقامه شده که برای آنها بعضی از آیات قرآن کریم به عنوان مصداق و نمونه ذکر گردیده است. برخی از این علل مربوط به ویژگی‌های لفظی قرآن کریم و برخی دیگر مربوط به معانی و مفاهیم این کتاب مقدسند و در مواردی نیز اختلافات ناشی از خطا و اشتباه مترجمان و یا جهت‌گیری‌های فکری، اعتقادی و... آنان است.

نگارنده در این پژوهش تنها به توصیف این علل پرداخته و حتی الامکان از قضاوت بین ترجمه‌ها و امتیازدهی به آنها خودداری نموده است.

کلیدواژه‌ها: قرآن، ترجمه، زبان فارسی، تفسیر قرآن

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: کلیات	
۱-۱- ترجمه چیست؟	۱
۲-۱- جواز یا عدم جواز ترجمه قرآن	۲
۳-۱- اقسام ترجمه	۲
۱-۳-۱- تحت اللفظی	۲
۲-۳-۱- آزاد (تفسیری)	۲
۴-۱- سیر تطوّر تاریخی ترجمه قرآن کریم به زبان فارسی	۳
۱-۴-۱- قرآن مترجم قدس	۳
۲-۴-۱- ترجمه تفسیر طبری	۴
۳-۴-۱- تفسیر قرآن مجید (نسخه محفوظ در کتابخانه دانشگاه کمبریج)	۴
۴-۴-۱- تفسیر قرآن پاک	۴
۵-۴-۱- تاج التّراجم فی تفسیر القرآن للأعاجم	۴
۶-۴-۱- تفسیر سورآبادی	۵
۷-۴-۱- تفسیر نسفی	۵
۸-۴-۱- رَوْضُ الْجِنَانِ وَ رَوْحُ الْجِنَانِ فی تفسیر القرآن	۵
۹-۴-۱- کشف الأسرار و عدة الأبرار	۵
۱۰-۴-۱- ترجمه قرن دهم هجری	۵
۱۱-۴-۱- ترجمه دهلوی	۶
۱۲-۴-۱- ترجمه الهی قمشهای	۶
۱۳-۴-۱- ترجمه فیض الإسلام	۷
۱۴-۴-۱- ترجمه فولادوند	۷
۱۵-۴-۱- ترجمه مکارم شیرازی	۷
۱۶-۴-۱- ترجمه خرمشاهی	۸

۸	..... ۱۷-۴-۱- ترجمه انصاریان
۹	..... ۱۸-۴-۱- ترجمه انصاری
۹	..... ۱۹-۴-۱- ترجمه مشکینی
۹	..... ۲۰-۴-۱- ترجمه حدّاد عادل
۱۰	..... ۵- تبیین مسأله پژوهشی و اهمّیت آن
۱۲	..... ۶- اهداف
۱۲	..... ۷- فرضیات و پرسشها
۱۳	..... ۸-۱- پیشینه تحقیق
۱۴	..... ۹-۱- روش تحقیق و مراحل آن

فصل دوم: بیان علل اختلاف ترجمه‌ها

۱۵	..... ۱-۲- نبودن معادل دقیق برای برخی از واژه‌های یک زبان در زبان دیگر
۱۶	..... ۱-۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمه لفظ جلاله «الله»
۱۸	..... ۲-۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمه واژه «رَحْمَن»
۱۹	..... ۳-۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمه واژه «رَحِيم»
۱۹	..... ۲-۲- وجود اشتراک و قرابت لفظی و معنوی در برخی واژه‌ها
۲۰	..... ۱-۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه واژه‌هایی که در فارسی «ترس» معنا می‌شوند
۲۱	..... ۲-۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه واژه «جَمَل» در آیه ۴۰ سوره اعراف
۲۱	..... ۳-۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه واژه «عَفُو» آیه ۲۱۹ سوره بقره
۲۲	..... ۴-۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه واژه «جَبَّار» در آیه ۲۳ سوره حشر
۲۳	..... ۵-۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه واژه «حَرْف» در آیه ۱۱ سوره حجّ
۲۵	..... ۶-۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه واژه «طَلْح» در آیه ۲۹ سوره واقعه
۲۷	..... ۳-۲- اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها
۲۸	..... ۱-۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمه اصطلاح «كَشَفَ عَن سَاق» در آیه ۴۲ سوره قلم
۳۰	..... ۲-۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمه اصطلاح «إِزْلَاقٍ بِالْبَصْرِ» در آیه ۵۱ سوره قلم
۳۱	..... ۳-۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمه اصطلاح «عَفَا اللَّهُ عَنكَ» در آیه ۴۳ سوره توبه

- ۳۱ ..... ۴-۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمه اصطلاح «بَيْنَ يَدَي» در آیه ۵۰ سوره آل عمران
- ۳۴ ..... ۵-۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۹ سوره ابراهیم
- ۳۷ ..... ۴-۲- مکان‌های وقف (ابتدا و انتهای جملات)
- ۳۷ ..... ۱-۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۷ سوره آل عمران
- ۳۹ ..... ۲-۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۶۸ سوره قصص
- ۴۰ ..... ۳-۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۹۶ سوره بقره
- ۴۱ ..... ۴-۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۱۷۲ سوره أعراف
- ۴۴ ..... ۵-۲- اشتقاقات
- ۴۵ ..... ۱-۵-۲- بررسی اختلاف در ترجمه واژه «رَبِّ»
- ۴۵ ..... ۲-۵-۲- بررسی اختلاف در ترجمه واژه «يُغَاثُ» در آیه ۴۹ سوره يوسف
- ۴۸ ..... ۳-۵-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۴۰ سوره هود
- ۴۹ ..... ۶-۲- اختلافات صرفی
- ۵۰ ..... ۱-۶-۲- بررسی اختلاف در ترجمه «لَا تُضَارَّ» در آیه ۲۳۳ سوره بقره
- ۵۱ ..... ۲-۶-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۱۲ سوره كهف
- ۵۴ ..... ۳-۶-۲- بررسی اختلاف در ترجمه «مَهْلِكُ» در آیه ۴۹ سوره نمل
- ۵۷ ..... ۷-۲- اختلافات نحوی
- ۵۸ ..... ۱-۷-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۱۶ سوره إِسْرَاء
- ۵۹ ..... ۲-۷-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۱ سوره قیامه
- ۶۱ ..... ۳-۷-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۱۷۵ سوره بقره
- ۶۳ ..... ۸-۲- اختصارات کلام
- ۶۴ ..... ۱-۸-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه‌های ۵۲ و ۵۳ سوره يوسف
- ۶۵ ..... ۲-۸-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۱۵ سوره يوسف
- ۶۸ ..... ۹-۲- اختلاف قرائات
- ۶۸ ..... ۱-۹-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۴ سوره فاتحه
- ۶۹ ..... ۲-۹-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۴۸ سوره قصص
- ۷۰ ..... ۳-۹-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۲۹ سوره واقعه

- ۱۰-۲- چندلایه‌ای بودن متن ۷۱
- ۱-۱۰-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۱۳۰ سورهٔ صافات ۷۱
- ۲-۱۰-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۱۲ سورهٔ یس ۷۲
- ۱۱-۲- شأن و سبب نزول و سیاق آیات ۷۵
- ۱-۱۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۳۳ سورهٔ اسراء ۷۶
- ۲-۱۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۳۴ سورهٔ نساء ۷۷
- ۱۲-۲- معانی حروف ۷۸
- ۱-۱۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۴۳ سورهٔ توبه ۷۸
- ۲-۱۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۱۳۰ سورهٔ بقره ۷۹
- ۳-۱۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۸۹ سورهٔ شعراء ۸۰
- ۴-۱۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۳۵ سورهٔ یس ۸۲
- ۵-۱۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۱۰ سورهٔ طه ۸۵
- ۱۳-۲- عدم دقت به اختلاف ساخت دستور زبانهای فارسی و عربی ۸۷
- ۱-۱۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۱۶۴ سورهٔ نساء ۸۷
- ۲-۱۳-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۷۸ سورهٔ هود ۸۹
- ۱۴-۲- وجوه تفسیری، مذهبی، کلامی و... ..... ۹۰
- ۱-۱۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۵۵ سورهٔ مائده ۹۱
- ۲-۱۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۴ سورهٔ تحریم ۹۳
- ۳-۱۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۷۴ سورهٔ أنعام ۹۵
- ۴-۱۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۲ سورهٔ فتح ۹۷
- ۵-۱۴-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۴۰ سورهٔ توبه ۱۰۰
- ۱۵-۲- سیر تطوّر مکانی و زمانی زبان ۱۰۲
- ۱۶-۲- اختلاف در مرجع ضمائر ۱۰۳
- ۱-۱۶-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۴۲ سورهٔ یوسف ۱۰۴
- ۲-۱۶-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۸ سورهٔ فاطر ۱۰۵
- ۱۷-۲- عدم وجود تفاوت بین تثنیه با جمع و مذکر با مؤنث در زبان فارسی ۱۰۶
- ۱-۱۷-۲- بررسی اختلاف در ترجمهٔ آیهٔ ۲۸ سورهٔ یوسف ۱۰۶

عنوان	صفحه
۲-۱۷-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۲۹ سوره یوسف	۱۰۷
۳-۱۷-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۳۵ سوره قصص	۱۰۸
۱۸-۲- ویژگی‌های فصاحتی و بلاغتی	۱۰۸
۱۹-۲- آیات متشابه	۱۱۰
۱-۱۹-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۸ سوره فاطر	۱۱۰
۲-۱۹-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۲۵۵ سوره بقره	۱۱۱
۳-۱۹-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۲۲ سوره فجر	۱۱۲
۲۰-۲- اختلاف معنا و مفهوم برخی واژه‌های مشترک فارسی و عربی در این دو زبان	۱۱۴
۱-۲۰-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۵۴ سوره آل عمران	۱۱۴
۲-۲۰-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۳۴ سوره هود	۱۱۶
۲۱-۲- دقت یا عدم دقت در تقدّم و تأخرها	۱۱۸
۱-۲۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۲۸ سوره رعد	۱۱۸
۲-۲۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۶۶ سوره زمر	۱۲۰
۳-۲۱-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۲۸۴ سوره بقره	۱۲۰
۲۲-۲- تقصیر و اشتباه مترجمان	۱۲۲
۱-۲۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۲۷ سوره مریم	۱۲۲
۲-۲۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۱ سوره إخلاص	۱۲۳
۳-۲۲-۲- بررسی اختلاف در ترجمه آیه ۳۰ سوره أنبیاء	۱۲۳
نتیجه‌گیری	۱۲۵
منابع	۱۲۷

فصل اول

کلیات

در این فصل به تبیین مسأله پژوهشی و ویژگی‌ها، ضرورت‌ها و اهداف آن می‌پردازم تا خواننده در نگاهی کلی به محتوای پژوهش حاضر پی برده، به مطالعه و بهره‌گرفتن از آن ترغیب گردد.

۱-۱- ترجمه چیست؟

گرچه برای واژه «ترجمه» ریشه‌ها و معانی گوناگونی ذکر کرده‌اند، ولی آنچه مورد بحث ماست یکی از مفاهیم اصطلاحی آن می‌باشد که عبارت است از: «تعبیر از کلامی به کلامی دیگر از زبانی دیگر با وفا به تمامی معانی و مقاصدش، چنان که گویا خود سخن از زبان اولش به زبان دوم منتقل شده است.» (زرقانی ۱۴۱۶ق. ج ۲. ص ۱۲۰)

این تعریف نشان‌دهنده سختی فراوان و بلکه محال بودن ترجمه صحیح و کامل بسیاری از عبارات هر زبان به زبان دیگر است؛ چرا که در بعضی از موارد لغات یا اصطلاحات زبان مبدأ، معادل دقیقی در زبان مقصد ندارند و به طور ویژه در متون ادبی ظرافت‌های ادبی هر متنی می‌تواند منحصر به خود آن باشد و ترجمه به زبان دیگر باعث تخریب ساختار ادبی آن متن شود.

۱-۲- جواز یا عدم جواز ترجمه قرآن کریم

بنا به دلایلی که ذیل تعریف ترجمه شد، از قرون ابتدایی اسلام تا کنون بین دانشمندان قرآن پژوه بر سر جواز یا عدم جواز ترجمه قرآن کریم، اختلاف نظر وجود داشته است. گروهی با توجه به اهمیت این متن مقدّس به عنوان کلام خداوند و با عنایت به ویژگی‌های لفظی، معنوی، ادبی و... ترجمه آن را امری محال و در نتیجه حرام و بلکه خیانت به قرآن دانسته‌اند چرا که هر ترجمه‌ای از این کتاب - که حتی الفاظ آن دقیقاً از جانب خداوند عزوجل صادر گردیده است - از سنخ کلام بشر بوده و نمی‌تواند بازگردان کامل و بدون عیب و نقصی برای آن سخن عظیم‌الشان باشد، ولی عده‌ای دیگر ضمن پذیرفتن محال بودن ترجمه‌ای کامل، از آنجا که این کتاب برای هدایت تمامی انسان‌ها از هر قوم و قبیله و زبان و نژاد و در هر زمان و مکان تا پایان زندگی بشر نازل گردیده است و بسیاری از این مخاطبان قرآن از زبان عربی بیگانه‌اند، ترجمه این قانون اساسی زندگی انسان را در حدّ توان امری ناگزیر و بلکه افراد توانمند در این عرصه را مکلف به انجام آن دانسته‌اند.

۱-۳- اقسام ترجمه

معمولاً ترجمه‌ها به یکی از دو صورت ذیل انجام می‌گیرند:

۱-۳-۱- تحت اللفظی: در این گونه ترجمه بجای هر واژه زبان مبدأ، معادل آن از زبان مقصد را قرار می‌دهند. اکثر قریب به اتفاق ترجمه‌های کهن قرآن کریم از این سنخند چرا که احساس می‌شد در این نوع از ترجمه، امانت‌داری بیشتری نسبت به متن اصلی رعایت می‌شود. لکن این نوع ترجمه به دلیل ناسازگاری دو زبان از نظر دستور زبان و ترتیب چینش کلمات در جمله، معمولاً برای مخاطبان نامفهوم و نامأنوس است.

۱-۳-۲- آزاد (تفسیری): در این روش مفاهیم عبارات با واژه‌ها و ساختار دستور زبان مقصد بازسازی می‌شوند که البته برخی از این نوع ترجمه‌ها تقید بیشتر به انتقال دقیق محتوای متن مورد نظر دارند و برخی کمتر. این نوع ترجمه در قرون گذشته بخاطر ترس از وارد شدن در عرصه تحریف قرآن انجام

نمی‌شد ولی در سال‌های اخیر و به طور ویژه با ترجمه مرحوم الهی قمشه‌ای آغاز شد و طرفداران زیادی نیز پیدا کرد.

۱-۴- سیر تطوّر تاریخی ترجمه قرآن کریم به زبان فارسی

اگر روایتی که در ادامه نقل می‌شود صحیح باشد، می‌توان گفت که نخستین زبان و یا یکی از نخستین زبان‌هایی که قرآن کریم به آن ترجمه گردید، زبان فارسی است چرا که منقول است در زمان رسول مکرم اسلام (صلی الله علیه و آله) اهالی فارس به سلمان فارسی صحابی جلیل‌القدر نامه نوشتند و از او خواستند تا سوره فاتحه را برایشان به فارسی بنویسد و او نیز این کار را انجام داد و آن را به پیامبر اعظم (صلی الله علیه و آله) نیز عرضه نمود. (زرقانی ۱۴۱۶ق. ج ۲. ص ۱۷۲) البته زرقانی این روایت را نمی‌پذیرد ولی برخی از محققین آن را نقل نموده‌اند. (اسفراینی ۱۳۷۵. ج ۱. ص ۸)

از روایت فوق که بگذریم آنچه از ترجمه‌های فارسی قرآن کریم به جای مانده است معمولاً مربوط به قرن‌های سوّم به بعد است که در این فراز به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۱-۴-۱- قرآن مترجم قدس:

این ترجمه را کهن‌ترین برگردان شناخته شده قرآن به فارسی در سراسر جهان دانسته‌اند که عمر آن بیش از هزار سال برآورد می‌شود که احتمالاً پیش از ترجمه تفسیر طبری است و دارای صدها واژه ناشناخته کهن است که در هیچ یک از فرهنگ‌های فارسی از لغت فرس اسدی گرفته تا لغت‌نامه دهخدا و فرهنگ معین، یادی از آنها نشده است. (رواقی ۱۳۶۲. ص ۳) «آغاز و انجام این قرآن مترجم افتاده است. سوره فاتحه و دویت و سیزده آیه بقره را از آغاز ندارد و حدود هیجده سوره را از انجام. نه از مترجمش آگاهی داریم و نه از زمان ترجمه‌اش.» (همان. ص ۶) این ترجمه که ذیل قرآنی به خط کوفی در موزه آستان قدس رضوی علیه السلام موجود است دارای ویژگی‌های منحصر به فردی از نظر نوع نگارش، خط، انتخاب واژگان، رنگ آمیزی و... می‌باشد که قسمتهایی از آن از جمله سوره مبارکه مائده با همان طرح و رنگ اُفتست و چاپ گردیده و در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفته است. (رجایی. ۱۳۵۰. صص ۱-۱۰۶)

۱-۴-۲- ترجمه تفسیر طبری:

ترجمه تفسیر طبری به فرمان ابوصالح منصور بن نوح سامانی هم زمان با ترجمه تاریخ طبری یعنی حدود سال ۳۵۲ق و توسط گروهی از علماء ماوراءالنهر آغاز گردید. ابتدا تفسیر طبری را در چهارده جلد ترجمه نمودند و سپس آن را هفت مجلد کردند. (سلماسی زاده ۱۳۶۹. ص ۹۰) البته با مقایسه این متن با اصل تفسیر طبری (جامع البیان عن تأویل آی القرآن) تفاوت‌های فراوان و فاحشی دیده می‌شود که به برخی از آنها در این پژوهش اشاره خواهد شد.

۱-۴-۳- تفسیر قرآن مجید (نسخه محفوظ در کتابخانه دانشگاه کمبریج):

این قرآن که به صورت ترجمه و تفسیر مزجی می‌باشد، ناقص بوده از سوره مریم آغاز می‌گردد. مترجم و مفسر آن ناشناس است ولی محققین با توجه به مشخصات و شواهد، این تفسیر فارسی را احتمالاً مربوط به قرن‌های چهارم و پنجم دانسته‌اند. (جوهری. ۱۳۸۸. ص ۱۱) متأسفانه برخی از قسمت‌های این کتاب ارزشمند مفقود گردیده و بعضی نوشته‌ها به دلیل آب‌دیدگی محو و ناخوانا شده است که بعضاً توسط افرادی ناآشنا بازسازی و در نتیجه دچار ابهام و غلط بیشتر گردیده است. (متینی. ۱۳۴۹. ص ۳)

۱-۴-۴- تفسیر قرآن پاک:

مؤلف این تفسیر فارسی نامشخص و ظاهراً مربوط به اواخر قرن چهارم یا اوایل قرن پنجم است. بسیاری از لغات این کتاب در هیچ فرهنگی از فرهنگ‌های موجود و در دسترس زبان فارسی دیده نشده است. (رواقی. ۱۳۴۹. صص ۳ و ۷) این ترجمه و تفسیر نیز ناقص بوده، تنها آیات ۶۵ تا ۱۵۰ و همچنین آیه ۲۳۳ سوره مبارکه بقره از آن به دست ما رسیده است.

۱-۴-۵- تاج التراجم فی تفسیر القرآن للاعاجم:

تاج التراجم اثر ابوالمظفر عماد الدین شاهفور (شاهفور) بن طاهر بن محمد اسفراینی متوفی ۴۷۱ ق یکی از تفاسیر فارسی بر جای مانده از قرن پنجم هجری به زبان فارسی و شامل تمام قرآن می‌باشد.

۱-۴-۶- تفسیر سورآبادی:

تفسیر کهن قرآن کریم به فارسی نوشته ابوبکر عتیق بن محمد هروی نیشابوری، معروف به سورآبادی یا سوریانی، مفسر قرن پنجم.

۱-۴-۷- تفسیر نسفی:

ترجمه‌ای کهن از قرآن کریم به فارسی موزون و مسجع تألیف نجم‌الدین نسفی از قرن ششم

۱-۴-۸- رَوْضُ الْجَنَانِ وَ رَوْحُ الْجَنَانِ فِي تَفْسِيرِ الْقُرْآنِ:

کهن‌ترین و مشروح‌ترین تفسیر شیعی به فارسی، تألیف حسین بن علی نیشابوری مشهور به ابو الفتوح رازی از متکلمان امامیه در سده ششم است که اجدادش از نیشابور به ری کوچیده و در آن شهر ساکن شده بودند. او این تفسیر را در سالهای ۵۱۰ تا ۵۳۳ یا اندکی پس از آن نوشته که چون سال وفاتش، بنا بر تحقیق مصححان چاپ اخیر کتاب، ۵۵۴ بوده نگارش این اثر در میانسالی او بوده است.

۱-۴-۹- کشف الأسرار و عدة الأبرار:

تفسیر کشف الاسرار و عدة الابرار تألیف ابو الفضل رشید الدین احمد بن ابی سعد میبدی بر اساس تفسیرخواجه عبد الله انصاری منبعی غنی از تفسیر، تاویل، معارف اسلامی، شعر و ادب عربی و فارسی است. این کتاب را میبدی در اوایل سال ۵۲۰ هجری آغاز کرده است و سرمشق او در این کار، تفسیر معروف خواجه عبد الله انصاری (تفسیر الهروی) بوده است.

۱-۴-۱۰- ترجمه قرن دهم هجری:

ترجمه‌ای مجهول‌المتراجم که نویسنده‌اش نامشخص است و تنها اطلاعی که از آن در دست است این است که در قرن دهم هجری به رشته تحریر درآمده است.

۱-۴-۱۱- ترجمه دهلوی:

یکی از ترجمه‌های فارسی قرآن که از حدود دو قرن و نیم قبل بر جای مانده و در طول سال‌های گذشته به ویژه در هند و پاکستان به طور گسترده‌ای انتشار یافته، ترجمه شاه ولی الله احمد بن عبد الرحیم محدث دهلوی سنی مذهب است. این ترجمه را اخیراً وزارت شئون اسلامی و اوقاف کشور عربستان سعودی با بررسی و بازبینی مجددی که توسط دو تن از اساتید آن سامان روی آن انجام گرفته است به چاپ رسانده و در مراسم حج به فارسی زبانان اهدا نموده است.

ترجمه دهلوی، ترجمه‌ای است تحت اللفظی همراه با افزوده‌های توضیحی که بعضاً دارای مشکلات جدی تفسیری و اعتقادی است که به برخی از آنها اشاره خواهد شد.

۱-۴-۱۲- ترجمه الهی قمشه‌ای:

می‌توان گفت اکثر قریب به اتفاق ترجمه‌های قرآن کریم که تا پیش از قرن چهاردهم نگاشته شده‌اند از روش ترجمه تحت اللفظی پیروی کرده‌اند ولی در دوران معاصر، مترجمین با عنایت به تمایل مخاطبان فارسی‌زبان به ساده‌گویی و ساده‌نویسی به روش ترجمه تفسیری یا آزاد روی آوردند و سعی در بازسازی مفاهیم آیات با ساختار دستور زبان فارسی نمودند. از پیشگامان این روش ترجمه، مرحوم محی‌الدین الهی قمشه‌ای است. از همین رو ترجمه مزبور از یک سو خط‌شکنی در عرصه ترجمه محسوب می‌شود و شایان تقدیر است ولی از سوی دیگر دارای اشتباهات و اغلاط بعضاً فاحشی است که به برخی از آنها در این پژوهش اشاره خواهد شد.

نکته قابل توجه در این پژوهش این است که این ترجمه که فراگیرترین ترجمه فارسی قرآن کریم بوده، بیشترین تیراژ نشر را در بین تمامی ترجمه‌ها دارد، از آنجایی که پس از یک دوره هزارساله ترجمه تحت اللفظی، آغازگر عصر ترجمه روان و نسبتاً آزاد قرآن کریم به فارسی بوده است، طبیعتاً دارای اشکالاتی بوده که بارها توسط افراد و گروه‌های مختلف مورد بازبینی و تصحیح قرار گرفته و در چاپ‌های جدید و نرم‌افزارهای قرآنی از این ترجمه‌های اصلاح شده استفاده گردیده است. لذا این تحقیق بجای استفاده از چاپ‌های جدید، به سراغ ترجمه ایشان ذیل قرآن سلطانی چاپ سال ۱۳۵۴ رفته، آن را به عنوان منبع برگزیده است.

۱-۴-۱۳- ترجمه فیض الإسلام:

ترجمه و تفسیر قرآن حکیم توسط مرحوم سید علی نقی فیض الإسلام، ترجمه قرآن همراه با تفسیر و توضیحاتی پیرامون آیات (با استفاده از روایات ائمه معصومین علیهم السلام) است و این ترجمه به گونه‌ای است که هر کس آیات را بخواند و بعد از آن به متن ترجمه مراجعه و توضیحات را مطالعه نماید، اطلاعات مبسوطی نسبت به آن آیات بدست می‌آورد. این ترجمه در نوع خود کم سابقه بوده و دارای سلاست و روانی خوبی برای عاشقان فهم کلام خدا می‌باشد.

۱-۴-۱۴- ترجمه فولادوند:

محمد مهدی فولادوند برای ترجمه قرآن مدّت زیادی (حدود سی سال) تلاش نموده و توانسته است با بارها بازخوانی و مقایسه و مقابله ترجمه‌های فارسی و فرانسوی قرآن، ترجمه‌ای را به جامعه اسلامی تقدیم نماید که قابل فهم، سلیس و روان و از نظر جمله‌بندی کم نقص باشد. این ترجمه در مدّت زمان کوتاهی توانست در ردیف ترجمه‌های طراز اول و ممتاز قرار گیرد. مترجم در برخی از موارد که آیات در ترجمه نیازمند به توضیح می‌باشد توضیحاتی پیرامون آنها ارائه نموده و آنها را بوسیله پرانتز و یا کروشه از متن اصلی جدا کرده است. بهاءالدین خرمشاهی درباره این ترجمه می‌نویسد: «تاکنون ترجمه‌ای که تا این حدّ دقیق و در عین حال خوشخوان و غیر تحت‌اللفظی باشد ندیده‌ام.» (خرمشاهی ۱۳۷۲، ص ۳۴۵) لازم به ذکر است که این ترجمه قبل از چاپ توسط هیئتی از علما و فضیلا قرآن‌پژوه مورد ویرایش قرار گرفت و باید گفت که البته با تمام این اوصاف این ترجمه بدون ایراد نیست و باید مورد دقت بیشتر قرار گیرد.

۱-۴-۱۵- ترجمه مکارم شیرازی:

آیت‌الله ناصر مکارم شیرازی به عنوان یک مفسر قرآن و سرپرست گروه محققین تفسیر نمونه و همچنین در جایگاه یک روشنفکر اسلامی که سالها به کار نگارش مقالات و کتابها و انتشار نشریات برای نسل جوان اشتغال داشته است، در این ترجمه تسلط علمی را با سلاست متن در هم آمیخته و سعی نموده است که متن ترجمه به گونه‌ای باشد که برای همه کس قابل فهم باشد و بر همین اساس، چه بسا که در

ترجمه؛ تقدیم و تأخیرهای فراوانی را بوجود آورده و یا مطالبی را در پراکنش اضافه نموده که بعضاً باعث طولانی شدن ترجمه گردیده است. همچنین در مواردی نیز ایراداتی به شکل ترجمه از نظر مفهومی یا ادبی وارد است.

۱-۴-۱۶- ترجمه خرّمشاهی:

بهاءالدین خرّمشاهی از قرآن پژوهان حرفه‌ای و یکی از مترجمان قرآن کریم به زبان فارسی است که ترجمه‌ای همراه با توضیحات ارائه نموده است. وی با نقد و بررسی ترجمه‌های متعدّد قرآن کریم و مطالعه نقد‌های نوشته شده توسط دیگر منتقدین، ابتدا مواردی را که به عنوان اشتباه ترجمه‌های دیگر دانسته فیش نموده و در طیّ ترجمه از آنها پرهیز کرده است. ترجمه وی در قطع رحلی بوده، در هر صفحه در قسمت بالا و سمت راست، قرآن کتابت عثمان طه قرار دارد. در روبروی آن یعنی نیمه بالای صفحه در دست چپ، ترجمه آن با حروف خوانای سیاه و در نیمه پایین هر صفحه در ۲۰ سطر بلند و سراسری، توضیحات لازم تهیه و عرضه شده است. (خرّمشاهی ۱۳۷۲، ص ۴۵۳) در این ترجمه آمدن توضیحات در پایین صفحه و جدای از متن، نقطه مثبتی است ولی برخی از محققین به نظرات تفسیری ایشان که در توضیحات و به تبع آن در متن ترجمه مؤثر می‌باشد انتقاداتی را مطرح نموده‌اند.

۱-۴-۱۷- ترجمه انصاریان:

شیخ حسین انصاریان مدّت چهار سال تلاش نمود تا بتواند ترجمه‌ای دقیق و قابل فهم برای عموم علاقه‌مندان به قرآن، ارائه نماید. وی با مراجعه به کتابها و منابع تفسیری همچون مجمع البیان، صافی، نور الثقلین، و کتابها و مراجع لغت مانند مفردات راغب و فروغ اللغات سعی نمود که ترجمه کلمات و واژه‌های قرآنی، از احکام و اتقان مناسبتی برخوردار باشد و مجموع آیه با توجه به مباحث تفسیری آن ترجمه شود. لذا در برخی از موارد با آوردن توضیحات اضافی که خود برگرفته از تفاسیر می‌باشد، متن ترجمه را تکمیل نموده است که بعضاً باعث طولانی شدن متن ترجمه گردیده است. وی در آیات خاصّ مربوط به اهل بیت (علیهم السّلام) توضیح بیشتری در مورد شأن و سبب نزول آیه در بین قلاب یا پراکنش داده است. این مترجم دقت زیادی به مسائل ادبی از جمله قیود تأکید داشته ولی در برخی موارد در موارد صرف و نحوی دچار مشکل و خطا گردیده است.